

KİLVE

(كلوة)

Doğu Afrika sahilinde
X-XVIII. yüzyıllar arasında
hüküm süren bir sultanlık.

Bugün Tanzania Devleti'nin Hint Okyanusu sahilinde küçük bir ada olan Kilve Kisivani ve kuzeyinde yer alan yarımada-daki Kilve Masoko ile buranın 29 km. yukarısındaki Kilve Kivinji'den ibaret üç yerleşim mahallinin adıdır. 648 yılından itibaren Arap yarımadasından Doğu Afrika sahillerine gelen müslümanlar Mogadişu, Sofâla, Melinde, Mombasa, Brava ve Zengibar şehir devletlerini kurarlarken 975'te İran'dan gelen Şirazlılar Kilve adasına yerleştiler. Şiraz Emîri Hüseyin b. Ali, yedi oğlu ile akrabalarını ve ileri gelen adamlarını yanına alarak yedi gemiyle kendilerine uygun yerleri yurt edinmek üzere ülkeden ayrıldı. Bunların bir kısmı, Şii olmaları sebebiyle ilk geldikleri Mogadişu'da istenmedikleri için daha güneye doğru ilerlediler. Annesi Habeşistanlı olan emîrin oğlu Ali anneleri Şirazlı olan diğer kardeşleri tarafından dışlanınca kendi ailesi ve adamlarıyla birlikte Kilve Kisivani adasına yerleşmeye karar verdi. Verimli topraklara ve bol su kaynaklarına sahip olan adada putperestlerin dışında Yemenli Zeydiler'den küçük bir müslüman topluluk vardı, bunlar bir de mescid inşa etmişlerdi. Adada yaşayan Muriri Veberi adlı bir müslüman buranın zenci sahibi Emûlî ile Ali b. Hüseyin'i tanıştırdı. Beraberinde getirdiği kumaşların karşılığında adayı satın alan Ali b. Hüseyin ayrıca Emûlî'nin kızıyla evlendi.

Kilve Kisivani'nin kuzey kısmına yerleşen Ali b. Hüseyin ile adamları, yerlilerden ve diğer komşu şehir devletlerden gelebilecek saldırılara karşı suların çekildiği anlarda yürüyerek geçilebilen ada ile sahil arasındaki kanalı derinleştirdiler. Şirazlılar denilen bu yeni toplum, Doğu Afrika'da kendi medeniyetlerinin bir merkezini kurarak bölgede İslâm'ın yayılmasına katkı sağladı. Ali b. Hüseyin'den sonra kendisiyle aynı adı taşıyan oğlu sultanlığın sınırlarını genişletmek amacıyla çevreye seferler yaptı ve Mafya adasını ele geçirdi. Kilve'yi bölgenin en güçlü şehirlerinden biri haline getirenek Hint Okyanusu ticaret ağının en büyük limanına dönüştürdü. Zengibar gibi diğer önemli adalarla münasebetler geliştirildi. Putperestlerin baskısından kurtulmak için Zengibar'a giderek topladığı kuvvetlerle

geri dönüp burayı eski gücüne kavuştu. Sultan Dâvûd b. Süleyman (1130-1170) tarafından Mogadişu'nun altın ticareti yaptığı bugünkü Mozambik sınırları içinde kalan Sofâla'nın ele geçirilmesinden sonra Kilve bolluk ve refaha kavuştu. Çünkü Zimbabve ve Mutapa'dan o asırlarda yılda 10 ton altın elde ediliyordu. Adada bu dönemde metal paralar basıldı.

Kilve Sultanlığı, Güney Afrika'nın iç bölgeleriyle Nyassaland gölü ve bugünkü Zimbabve Devleti topraklarında yaşayan yerlilerle kurduğu ticarî münasebetler sayesinde buralara verdiği kumaş karşılığında altın alıyordu. Bugünkü Malavi ve Tanzania'nın iç kısımlarından ise fildişi ve köle temin ediliyordu. Ayrıca Arabistan'dan mutfak eşyaları, Hindistan'dan fayans ve Çin'den porselen alıp karşılığında altın, fildişi ve köle veriyordu.

Ali b. Hüseyin'in kurduğu Kilve Sultanlığı'nın sınırları yaklaşık bir asır sonra kuzeydeki Pemba adasından güneydeki Sofâla'ya kadar iniyordu. Sahildeki yaklaşık otuz beş şehir devletinin en güçlüsü olan Kilve sultanlığına, Zenci Devleti veya Zenci İmparatorluğu adı verilmiştir. Süleyman b. Ali zamanında Mogadişu hariç bütün sahil şehirleri bu devletin içinde yer alıyordu. Bilhassa XI-XV. yüzyıllar arası buranın refah seviyesinin en yüksek olduğu dönemdir. Afrika'da ekvatorun güneyinde kalan bölgeler içinde İngiliz sömürgesi öncesi inşa edilen en büyük binalar bu adada bulunuyordu. Özellikle XIV. yüzyılda inşasına başlanan ve Sultan Süleyman (1412-1442) zamanında tamamlanan Doğu Afrika Sevâhilî mimarisinin en önemli eserlerinden Kilve Büyük Camii, Gereza Kalesi ve Sultan Hasan b. Süleyman (1310-1333) adına yaptırılan Husuni Kebva Sarayı başlıca tarihî eserler arasındadır. Adada genelde ahşap yapılaşma tercih edilirken büyük binalar taştan inşa ediliyordu. XIV. yüzyıla ait Çin kaynaklarında burada dört beş katlı binaların varlığından söz edilmektedir. Mimaride özellikle kubbelerle yekpâre taş sütunların ve hendesî şekillerin yanı sıra süslemelerin varlığı da buraya ilk gelen müslümanların kendi kültürlerini beraberlerinde getirdiklerini göstermektedir.

1331 yılında buraya gelen İbn Battûta'ya göre Kilve dünyanın en güzel ve mâmur şehirlerinden biridir. Ahşap evleri, yağmurlarının bolluğu ve savaşa düşkünlükleri onun dikkatini çekmişti. Şâfiî mezhebine bağlı Kilve'nin hâkimi Ebü'l-Muzaffer Hasan b. Tâlût, putperestlere karşı

yaptığı savaşlardan elde ettiği ganimetleri dinin emirleri doğrultusunda harcamakta ve sarayında Irak, Hicaz, Yemen ve diğer bölgelerden gelen ziyaretçileri kabul etmekteydi. Ayrıca cömert ve ikram sahibi olan sultan, ahaliden fakirlerle yakından ilgilendiği ve ilim sahibi kimselere saygı gösterdiği için "Ebü'l-Mevâhib" diye adlandırılmıştı.

Avrupalılar içinde ilk defa Portekizli seyyahlar Kilve'ye gelmeye başladılar; 1498 ve 1502 yıllarında Vasco de Gama, 1500 yılında Pedro Alvares Cabral burayı ziyaret etti. Etiyopya-Arabistan bölgesi valisi tayin edilen kral nâibi Francisco d'Almeida 1505'te 500 kişilik bir kuvvetle adaya çıktı. Özellikle hânedan içindeki iktidar mücadelesi yüzünden ve diğer şehir devletlerinin kuvvetlenmesiyle iktisadî ve idarî bakımdan zayıflayan Kilve kolayca işgal edildi. Portekizliler 1513 yılında adayı tamamen harabe haline getirdiler. Sultan İbrâhim onların adadan ayrılmasından sonra tekrar idareyi ele geçirdiye de Portekizliler'le iş birliği yapan Muhammed Rükneddin'i öldürmesi üzerine kral nâibinin gönderdiği Gonçalo Vaz de Goes tarafından cezalandırıldı. Bu defa Muhammed'in oğlu Ali Hüseyin sultan tayin edilmişse de bu da istenilmeyen davranışlarda bulunduğu için Mombasa'ya götürülerek orada öldürüldü.

Portekizliler'in Kilve tarihi hakkında ele geçirdikleri eser bu alanda ilk yazılı kaynak olup 1530'da Joam de Barros tarafından tercüme edildi. 1862 yılında Şeyh Muhyiddin bu eseri yeniden kaleme aldı. Zengibar Sultanı Beraş, 1877'de ikinci bir nüshasını yazdığı eseri İngiliz konsolosu John Kirk'e hediye etti. Daha sonra British Museum'a konulan eser Arthur Strong tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek yayımlandı ("The History of Kilwa", *JRAS* [April 1895], s. 405-430). Uman Kültür Bakanlığı ise aynı nüshayı *es-Sel ve fi ahbâri Kilve* adıyla bastırıldı (1985). Kilve'de tahta oturan toplam kırk iki sultan hakkında çok kısa bilgiler veren eserin Portekizce ilk tercümesiyle XIX. yüzyılın ikinci yarısında yazılan Arapça nüshası arasında belirgin farklar bulunmaktadır.

Başlangıçta Şii olan ve XIII. yüzyıla kadar devam eden Şîrâzî hânedanı daha sonra sırasıyla İbâzî ve Şâfiî mezhebine intisap etmişti. XIV. yüzyılda Yemen asıllı Ebü'l-Mevâhib Hasan b. Tâlût hânedanı kurdu. Adada hânedanlık her zaman babadan oğula geçmez, kardeşler arasında da el değiştirdi. Hatta bazan vefat eden

sultanın yerine amcaları sırayla sultan olabildikleri gibi aynı anda sultan unvanını taşıyan çok kimse bulunabilirdi.

Portekizliler'in yaklaşık iki asır süren Hint Okyanusu'ndaki hâkimiyetleri Kilve ve diğer şehir devletlerinin baş kaldırmaları ve direnişleriyle geçti. İşgal esnasında bütün önemli merkezlerin yakılıp yıkılması sonucunda bölgede bilhassa ticarî hayat eski canlılığını kaybetti. Osmanlı İmparatorluğu, bu şehir devletlerinin Portekiz işgalinden kurtulması için 1585 ve 1588 yıllarında iki defa donanma göndermişse de başarılı olamamıştı. Kilve'deki tüccarlardan birinin putperest Zimba kabilesinin 1588'de adaya çıkmasına yardım etmesi yüzünden binlerce müslüman öldürüldü. Uman'da tahtı ele geçiren Ya'rubî hânedanı 1652-1688 ve 1696-1698 yılları arasında Doğu Afrika sahilini Portekizliler'den kurtarmak için savaşlar yaptı. Özellikle Ya'rubî hânedanının üçüncü hâkimi Seyf b. Sultan, 1698'de yaptığı saldırı ile şehir devletlerinden Mozambik hariç tamamını ele geçirdi ve buraların idaresi için Nâsir b. Abdullah el-Mazrûî'yi vali tayin etti. 1724 yılında Luis Mello de Sampayo kumandasındaki Portekizliler Kilve ve Patta'yı ele geçirdilerse de 1744'te Uman Sultanı Ahmed b. Saîd buraları tekrar ele geçirerek Uman Sultanlığı'na bağladı.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı, Mombasa'daki Mazrûî hânedanı ile Uman Sultanlığı arasında Doğu Afrika sahilindeki şehir devletlerine hâkim olma mücadelesiyle geçti. 1784-1786 arasında Kilve istiklâline kavuşmuşsa da Uman Sultanlığı burası dahil sahildeki bütün şehirleri tekrar hâkimiyetine aldı. Fransızlar köle ticareti için burada bir istasyon kurdularsa da daha sonra adaya hâkim olan Zengibar Sultanlığı bunu kapattı. Uman'daki Bû Saîdî yönetimi başşehir Maskat'tan Zengibar'a taşıdı ve Hint Okyanusu sahilindeki bütün şehirlerin idaresini 1840 yılına kadar ele geçirdi. 1886 yılında Alman işgaline kadar Bû Saîd hânedanı Doğu Afrika'nın idaresini elinde tuttu. Richard F. Burton'un Kilve'ye seyahatinde burada Zengibar sultanının on kadar askeri bulunuyordu. Bu dönemde Kilve Kisivani'nin önemi azalırken kuzeydeki Kilve Masoko ve bilhassa Kilve Kilinje köle ticareti sayesinde canlandı. Buradan Fransa'nın işgalindeki Moritus ve Reunion adaları ile Amerika Birleşik Devletleri'ne çok sayıda köle gönderildi. Kilve ile Afrika'nın iç bölgeleri arasında köle ve fildişi ticaretinin yoğun

olarak arttığı bu dönemde, bugünkü Malavi ile Tanzanya'da yaşayan ve tamamına yakını XIX. yüzyılın sonunda müslüman olan Yao etnik grubunun etkili olduğu bilinmektedir.

Adada bulunan kalıntılar sayesinde burada dokumacılık yapıldığı anlaşılmaktadır. Denizciliğe önem verilen Kilve'de elli tona varan gemilerle yük taşınyordu. XIX. yüzyılın ikinci yarısında köle ticaretinden önemli bir gelir elde ediliyordu. Sadece 1862-1867 yıllarında Afrika'nın iç bölgelerinden Kilve'ye getirilen ve buradan dünyanın değişik bölgelerine gönderilmek üzere Zengibar'a taşınan köle sayısı 100.000'i buluyordu. Ancak aynı dönemde adada çıkan koleradan çok sayıda insan öldü.

Almanya, I. Dünya Savaşı'nın ardından Doğu Afrika'daki topraklarını İngiltere'ye devretmek zorunda kalınca Kilve 1916 yılında İngiliz sömürgesi oldu. 10 Aralık 1963 tarihinde ise bağımsızlığına kavuşan Zengibar'ın sınırları içinde kaldı. Zengibar'ın 26 Nisan 1964 tarihinde Tanzanya ile birleşmesi sonucu Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti sınırlarında kalan üç Kilve de günümüzde Lindi vilâyetine bağlıdır. Halen Kilve adasında 5000 kişi yaşamaktadır (1997 yılı tahmini).

Kilve'de ilk defa 1955'te başlatılan arkeolojik kazılar sonucu çok sayıda tarihî eser ortaya çıkarıldı. Bu ada 1981 yılında UNESCO tarafından "dünya mirası alanı" (world heritage site) ilân edildi. Tanzanya Turizm ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın isteğiyle 2002 yılından itibaren Fransa'nın Chantiers Histoire et Architecture Médiéval (CHAM) adlı kuruluşu yaptığı yeni arkeolojik kazılarla burayı turizme açmayı planlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 280-283; R. F. Burton, *Zanzibar*, London 1872, I, 265, 282-285; II, 340-366; G. Ferrand, "Les sultans de Kilwa", *Mémorial Henri Basset. Nouvelles études Nord-Africaines et orientales*, Paris 1928, I, 239-260; W. Phillips, *Oman: A History*, Beyrut 1971, s. 35, 42-43, 67; *es-Selvefi ahbârî Kilve* (nşr. M. Ali es-Salîbî), Matrah 1985, tür.yer.; Mahmûd M. el-Huveyrî, *Sâhilu Şarkî İfrîkiyye*, Kahire 1986, s. 28-30, 118-122; F. Braudel, *Grammaire des civilisations*, Paris 1987, s. 161; J. C. Wilkinson, *The Imamate Tradition of Oman*, Cambridge 1987, s. 52, 55; V. Matveiev, "L'essor de la civilisation swahili", *Histoire générale de l'Afrique*, Paris 1990, IV, 495-522; J. Devisse, "L'Afrique dans ses relations intercontinentales", a.e., IV, 693-730; J. de Vere Allen, *Swahili Origins*, London 1993, s. 181, 188-189, 198, 205.

AHMET KAVAS – MUSTAFA L. BİLGE

KİMEK

IX ve X. yüzyıllarda
İrtiş boylarında yaşayan
bir Türk kavmi.

Kimekler'in adı *Orhun Kitâbeleri*'nde geçmediği gibi Çin yıllıklarında da görülmez. Onların, On Oklar'ın Tulu kolundan veya başka bir topluluğundan olduklarını düşündürecek bir işaret de yoktur. Gerdizî'nin naklettiği bir rivayette Kimekler Tatar asıllı olarak gösterilirler. Buna göre Tatar hükümdarının Şed (Şad ?) isimdeki küçük oğlu tahtı ele geçirmek için ağabeyi ile mücadeleye girişmiş, ancak başarı gösteremeyince en sevdiği câriyesini yanına alıp İrtiş boylarına kaçmış, otu ve avı bol olan bu yeri yurt edinmiş, bir müddet sonra Tatarlar'ın çocuklarından yedi kişi gelerek hizmetine girmiş ve bu yedi Tatar çocuğundan zamanla Kimekler'in yedi boyu çıkmıştır. Ancak bu rivayet kaynaklarca desteklenmez. Aksine, Kimekler'in X. yüzyılın birinci yarısında Türk âlemini temsil eden ve birbirlerinin dillerini kolayca anlayan beş büyük Türk kavminden (Oğuz, Karluk, Tokuz Guz-Uygurlar, Kırğızlar) biri olduğu belirtilir. Gerdizî, Kimek boylarını İmi İmek (> Yimek = Yemek), Tatar, Balânder, Hıfçâk (< Kıfçak = Kıpçak), Lînkâz, Eclâd şeklinde isimlendirmiştir. Konuyla ilgili diğer önemli bir kaynak olan *Hudûdü'l-âlem*'de ise hakan unvanını taşıdığı söylenen Kimek hükümdarının on bir "âmil"inin (bey) bulunduğu belirtilmektedir. Bu da *Hudûdü'l-âlem*'e göre Kimekler'in on bir boydan oluştuğunu gösterir. Bununla beraber kaynakta bu boylardan sadece Hıfçâk, Yagsûn Yâsû, K.r k.r (قورق) hân ve Yemekkiye (Yemek) gibi bazılarının adları verilmiştir. Bunlardan Hıfçâklar'ın geleneklerinin çoğunlukla Oğuzlar'a uyduğu söylenmektedir.

Kimek kavminin asıl yurdu Yukarı İrtiş boylarıyla onu çeviren topraklardı. X. yüzyılın ilk çeyreğinde yurtları batıda Tobol'a kadar uzanan Kimekler kışın Aşağı Seyhun boylarında, yazın kuzeydeki bozkırlarda yaşayan Oğuzlar'la komşu oldular. Kimekler IX ve X. yüzyıllarda tam göçebe bir hayat yaşıyorlardı. *Hudûdü'l-âlem*'e göre Kimekler'in hükümdarı yaz aylarında Yemekkiye adlı kasabada otururdu. Kimek ülkesinde ayrıca İrtiş'in kıyısında Dihî Çöb adlı bir de köy mevcut olup yazın buranın nüfusu oldukça artardı. Bu köyde Mâverâunnehir'den gelmiş müslüman tâcirler de bulunurdu.